

Рецензії та огляди

Reviews

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.219>

Світлана Потапенко,

старша наукова співробітниця
відділу актової археографії
Інституту української археографії
та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України,
кандидатка історичних наук,
Київ, Україна

Svitlana Potapenko,

Senior Research Fellow at the Department
for Act Archeography,
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archeography and Source Studies,
The National Academy of Sciences of Ukraine,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: svit.potapenko@gmail.com
ORCID iD: 0000-0001-5561-1843

Чи був Григорій Граб'янка Івановичем? Присяга Гадяцького полку 1718 року / Упорядкування, передмова та коментарі Івана Синяка. Київ, 2021. 568 с.

Підготовка археографічної публікації на перший погляд видається досить простим завданням для історика. Варто лише відшукати цікаве джерело в архівному, бібліотечному чи музейному зібранні, скопіювати його за допомогою сучасних технічних засобів, набрати на комп'ютері, звірити набір з оригіналом — й усе по тому. Передмова й коментарі нададуть такій публікації потрібного контексту. Утім позірна легкість приховує від стороннього ока цілий ряд навичок й інструментів, належне володіння якими є ознакою фаховості археографа, а їх відсутність видає себе навіть за дотримання всіх формальних вимог. Більше того, високий рівень підготовки забезпечить публікації успішне наукове життя, тобто затребуваність і поцінування у колі зацікавлених відповідною тематикою фахівців; низький же рівень стане ведмежою послугою науковій спільноті, коли із суто формального боку джерело вважатиметься введеним до наукового обігу, а фактично доведеться щоразу звертатися до архівного оригіналу.

Збірник документів «Присяга Гадяцького полку 1718 року», котрий побачив світ на початку 2021 р., належить до тих археографічних публікацій, що демонструють високий професіоналізм

упорядника. Видання з'явилося у межах серії «Джерела до вивчення козацтва», котра впродовж десяти років поповнилася публікаціями присяг Чернігівського й Стародубського полків 1718 р., переписних книг Чернігівського полку 1666 р., ревізії цього ж полку 1732 р. та присяги Війська Запорозького Низового 1762 р. Черговою працею в цьому ряду стала «Присяга Гадяцького полку 1718 року» (далі — «Присяга»), підготовлена дослідником історії українського козацтва Іваном Синяком. У доробку вченого — низка вагомих археографічних публікацій з історії Нової Січі та ранньомодерної Української держави. Наразі вважаємо за доцільне зосередити увагу саме на «Присязі», адже в цьому виданні «сухі» переліки осіб не лише поставлено в належний контекст, але й повною мірою розкрито їхній інформаційний потенціал за рахунок розлогих, заснованих на додаткових архівних джерелах, коментарів. Тому, коли упорядник пише про «відтворення просопографічного портрету населення Гетьманщини», можна з упевненістю стверджувати, що йому вдалося реалізувати таке завдання на прикладі Гадяцького полку перших десятиліть XVIII ст.

Книжка складається з історичної та археографічної передмов, публікації 39 документів,

коментарів, іменного й географічного покажчиків, переліку білого духівництва й світських урядників, котрі підписали присяжні списки, а також списку скорочень і слів під знаком титла. В історичній передмові упорядник наголошує, що корпус джерел, які увійшли до видання, «є на сьогодні найранішим джерелом, щодо Гадяцького полку», такого різновиду. Йдеться про текст офіційної присяги («клятвенного обещания») спадкоємцеві престолу, в цьому разі Петрові Петровичу, з переліком підписантів (16 документів) та іменних реєстрів осіб, які склали присягу (23 документи). Публікація охоплює, проте, не всі тринадцять сотень Гадяцького полку, а лише сім із них: дві полкові, Груньську, Комишнянську, Куземинську, Лютеньську й Опішнянську. Тогочасні історико-географічні реалії відтворює «Схема розташування населених пунктів, які згадані в тексті присяги 1718 року» (автор А. Потьомкін), що супроводжує видання як окрема вкладка.

За підрахунком І. Синяка, опубліковані переліки інформують про 6445 осіб, з яких 3800 належало до козацтва, 1491 особа — до селянства (поспільства), 723 особи — міщанства, ще 171 особа представляла групу міщан-ремісників, 124 особи — до білого та 78 осіб — чорного духівництва, нарешті 57 осіб були паламарями і послушниками. Подано докладні таблиці чисельності й соціального складу населення кожної сотні. Упорядник наголошує, що в джерелах помітні кілька повторів комбінації імені й прізвища, до того ж у деяких випадках однозначно визначити соціальну приналежність особи не випадає.

Опубліковані тексти присяги не мають підпису тогочасного гадяцького полковника Михайла Милорадовича (лише його сина Степана), але містять автографи полкового судді Григорія Граб'янки, полкового писаря Олександра Ситенського, полкового осавула Мартина Штишевського, полкового хорунжого Івана Піщанського та, що цікаво, «прапорного полкового гадяцького» Григорія Цюпки. Щодо останньої згадки, то вона звучить подібно до «прапорщик» — така назва уряду другого полкового хорунжого побутувала у Війську Запорозькому в другій половині XVII — першій чверті XVIII ст. Водночас ця згадка відсилає до Слобідських полків, де підпрапорними йменували, фактично, значкових товаришів.

Натомість реєстр урядників відкриває вже «полковник гадицький» М. Милорадович, за яким одразу підписався «полковніченко» Степан, полкова старшина, «бувший сотник ковалевский» Опанас Миколайович, «атаман значковий» Пилип Самарський із 38 значковими товаришами, 6 «музикантів військових» (порівну трубачів і сурмачів), 2 сторожі, колишній гадяцький отаман Іван Десятинник, гадяцький городничий Григорій Греховецький та три підписки

Гадяцької полкової канцелярії. Реєстр бунчукових товаришів наведено окремо. Упорядник ретельно проаналізував ці списки. Ми, зі свого боку, звернемо увагу на символічне вивершування полковниченка над полковою старшиною, що свідчить про вагу походження в старшинському середовищі вже в першій чверті XVIII ст., а також на включення нижчих канцелярських службовців до полкового істеблішменту. Це знову перегується із практиками Слобідських полків, де навіть найнижча канцелярська посада «писця» давала змогу спритним і талановитим службовцям «дорости» до високих полкових урядів.

Вельми цікава й неочікувана інформація — по батькові Григорія Граб'янки «Захариєвич», яке зустрічається в опублікованих джерелах двічі. І. Синяк резонно наголошує, що цей факт ставить під сумнів усталену в історіографії традицію вважати гадяцького полкового суддю «Івановичем». Дослідник також вказує на різнописання першої літери прізвища полкового судді: «Кг» (так зазвичай позначали звук [г]) або «Г». Врешті, як Граб'янка міг виглядати, допомагає уявити малюнок Сергія Шаменкова, котрий прикрашає верхню кришку оправи та вкладку-картосхему.

«Присяга» торкається історії Слобожанщини й згадками про представників старшинського роду Богаєвських — бунчукового і військового товариша Семена Леонтійовича та його синів Прокопа з онуком Степаном, Василя, Івана й Олексія (троє молодших служили пізніше бунчуковими товаришами Гадяцького полку). Осідком цієї родини було містечко Опішня, але загалом Богаєвські служили й володіли ґрунтами у Полтавському, Миргородському і Ніжинському полках. Слобідська гілка роду «вигулькує» десь із 1730-х рр. в Сумському (син полтавського полкового осавула, наказний сотник Григорій Терентійович Богаєвський) та Охтирському полках (рублівський (1762), сеннянський (1764) сотник Федір Богаєвський із синами Олександром, Степаном та Іваном).

На основі аналізу персонального й соціального складу підписантів І. Синяк дійшов висновку, що «найчисельнішою верствою, підписи яких представлені під текстами присяг, є міське та сільське духовенство», про яких повідомлено сан, ім'я, по батькові, часом також прізвище, посаду, храм і населений пункт. Присяжні списки також поіменно називають братаю Гадяцького Красногірського Миколаївського (45 осіб) і Пустинно-Скельського Преображенського (68 осіб) монастирів. Унікальною є інформація про церковно-адміністративний устрій на території Гадяцького полку. Згідно з реконструкцією упорядника можна стверджувати про наявність Гадяцької та Зіньківської протопопій, які своєю чергою поділялися на Веприцьке, Гадяцьке, Комишанське й Лютеньське намісництва (перша),

Груньське, Зіньківське й Опішнянське намісництва (друга). Наявні дані про парафії.

Присяжні списки і реєстри розкривають склад ремісничих цехів, які діяли у Гадячі, Груні Черкаській і Опішні, а саме: бондарі, гончарі, калачники, ковалі, колісники, кравці, кушніри, різники, ткачі, шевці, а також представники мало-відомої досі спеціалізації — борошневози. Як зазначає І. Синяк, «не менш цінними є персональні дані селян, а список сільських урядників (війтів) раніше не зустрічався ніде в Гетьманщині».

Звернемо увагу на ще один аспект, до якого упорядник звертається час від часу, оглядаючи інформативні можливості джерел, а саме уміння грамоти, ширше — освіченість приведених до присяги. З одного боку, наявність власноручного підпису виступає неспростовним свідченням володіння письмом певною особою. З іншого боку, в опублікованих документах містяться прямі вказівки на заступлення «писма неумьєтних» іншими особами, як-от: монахів і «хлопців, які в монастирі служать» — ігуменом, священника Симеона Михайловича — іншим ієреєм

Симеоном Васильовичем, значкових товаришів — підписком, служителів М. Милорадовича, цехових і посполитих — тим же Симеоном Васильовичем та іншими священниками. Однак виникає підозра, чи, скажімо, всі 15 служителів гадяцького полковника були дійсно неграмотними, адже служителі досить часто виконували адвокатські обов'язки щодо своїх господарів і відтак володіння грамотою ставало для них важливою компетенцією.

На сам кінець зауважимо на ту частину видання, яка, на нашу думку, своєю науковою значущістю створює конкуренцію опублікованим текстам. Йдеться про укладені І. Синяком на основі джерел, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, біографічні довідки про згаданих у переліках осіб, починаючи від полковника і завершуючи посполитими, й довідки про населені пункти. Підготовка такої деталізованої картини вимагає копітких, тривалих пошуків, а по завершенню набуває непересічного наукового значення.

Дата надходження статті до редакції: 17.05.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)